

УДК 330.341.2

Д.Д.Буркальцева, к.е.н.,
Феодосійська фінансово-економічна академія
Київського університету ринкових відносин
м. Феодосія

СУБ'ЄКТНО-ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Описано логіку та механізм суб'єктно-інституційного забезпечення економічної безпеки країни, його особливості та ефективність в умовах трансформаційної економіки України.

Описана логика и механизм субъектно-институционального обеспечения экономической безопасности страны, его особенности и эффективность в условиях трансформационной экономики Украины.

We describe the logic and mechanism of the subject-institutional economic security of the country, its features and performance in terms of transformation of Ukrainian economy.

Ключові слова: економічна безпека; суб'єкти та об'єкти економічної безпеки; інститути економічної безпеки.

Механізм забезпечення економічної безпеки як система заходів законодавчого, організаційно-правового, політичного, військового, соціально-економічного, ідеологічного, інформаційного характеру, спрямованих на виявлення, попередження й локалізацію загроз економічної безпеки, що реалізується суб'єктами економічної безпеки в рамках повноважень, покладених на них чинним законодавством країни. Економічна безпека виражає систему економічних відносин, у якій суб'єкти безпеки певною мірою виступають і як її об'єкти, а сама економічна безпека має характеристики суспільного блага. Механізм її забезпечення має свою специфіку на рівні держави, регіону і підприємства, що вимагає створення системи забезпечення економічної безпеки стосовно кожного конкретного господарського рівня. Цей механізм передбачає узгодження економічних інтересів суб'єктів різних рівнів господарювання. Тому дослідження суб'єктно-інституційної структури, вивчення системи інтересів суб'єктів усіх рівнів господарювання та механізмів їх реалізації в сучасних умовах є дуже актуальним завданням.

Як відомо, в економічній науці дослідження інститутів започаткували американські вчені представники різних напрямків – Т.Веблен, Дж.Коммонс, В.Мітчелл. Їхні підходи до аналізу економічних процесів отримали подальший розвиток у працях представників неінституціональної економіки (Р.Коуза, О.Вільямсона, Д.Норта, М.Олсона, Дж.Б'юкенена та ін.). Вплив науково-технічного прогресу на економіку зумовив виникнення технократичних концепцій – теорії індустріального та нового індустріального суспільств (Дж.К.Гелбрейт, В.Ростоу, Ж.Еллюль, Р.Арон); постіндустріального суспільства (Д.Белл); суспільства «третьої хвилі» (Е.Тоффлер, Д.Белл, В.Ростоу); інноваційно-підприємницької економіки (П.Друкер); суспільства знань (Ф.Махлуп, Т.Умесао); інформаційного суспільства (Й.Масуда, М.Кастельс). Праці названих вчених складають методологічну основу сучасних інституціональних досліджень, зокрема, проблем трансформаційної економіки.

Проблеми формування інституціональної структури та різні аспекти гарантування економічної безпеки в пострадянській економіці актуалізуються у працях О.Барановського, З.Варналія, О.Іншакова, С.Кірдіної, Г.Клейнера, Ю.Лопатинського, В.Мартинюка, О.Покатаєвої, О.Півторак, В.Полтеровича, В.Н.Тарасевича, М.І.Флейчук, Д.П.Фролова та інших вчених. Однак досвід застосування інституціональних підходів у практиці господарювання та в економічній політиці держави доводить недостатню теоретичну обґрунтованість та неврахування у господарській практиці специфіки інституціонального середовища, що через формальні та неформальні інституції і правила координації дій різних економічних суб'єктів зумовлює визначальну спрямованість та ефективність економічного порядку.

Залежно від суб'єктної ознаки інститути підрозділяються на інститути держави, фірм (підприємств) різних форм підприємницької діяльності, банків, бірж, інвестиційних компаній, консалтингових компаній, інвестиційних фондів, страхових компаній і пенсійних фондів тощо. Аналіз інститутів повинен здійснюватися залежно від мікро- або макрорівнів дослідження. На мікрорівні підприємці, виробники і фінансові посередники організують роботу фірм, виконують функції зі створення й обслуговування ринкової інфраструктури. На макрорівні держава, домогосподарства, а також міжнародні інституційні організації виступають як основні суб'єкти, що виконують функції координації системи.

Суб'єктно-інституційна структура дуже специфічна й розгалужена. Велике значення мають форми і способи її впливу на економічні процеси. Необхідно не лише шукати ефективні механізми цього впливу, але й пов'язувати їх із завданням гарантування економічної безпеки країни.

Мета статті – описати логіку та механізм суб'єктно-інституційного забезпечення економічної безпеки країни, його особливості та ефективність в умовах трансформаційної економіки України.

Суб'єктами економічної безпеки виступають держава, громадяни, підприємства, організації й установи, а її об'єктами – особа, її права і свободи, підприємство, його економічні і немайнові цінності, держава, її конституційний лад, економічна незалежність, система і територіальна цілісність тощо. Суб'єктно-об'єкту структуру її забезпечення наведено на рис. 1.

Як свідчить рис. 1, суб'єктно-інституційна структура дуже специфічна й розгалужена. Вона формується на рівні держави, регіону, міста, району як представницька структура органів державної влади й управління. Її представляють також організаційні структури бізнесу, громадські організації, а також окремі громадяни (споживачі, постачальники ресурсів). Велике значення мають форми і способи їх впливу на економічні процеси. Сьогодні їхні інституції тісно переплітаються, розвивається партнерство держави, бізнесу, громадянського суспільства або виникають суперечності, що вимагають удосконалення або зміни інститутів.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

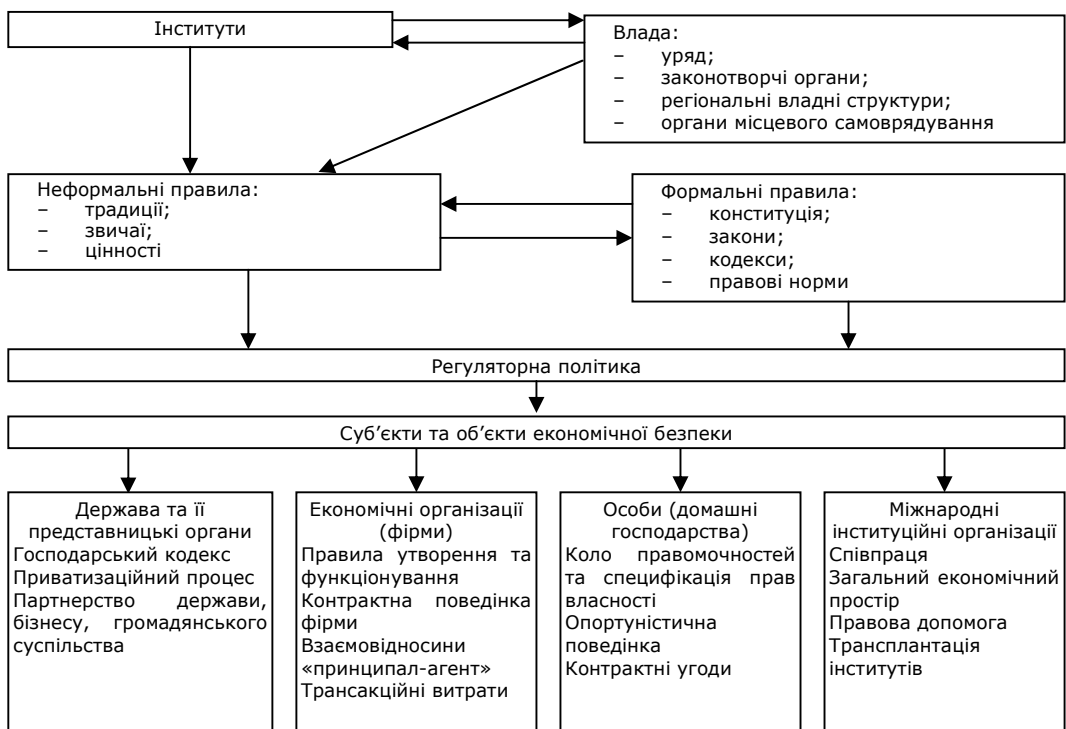

Рис. 1. Суб'єктно-інституційне забезпечення економічної безпеки

Суспільні інститути завжди виражають / захищають чийсь інтереси. Вони і суб'єкти, і об'єкти інституціоналізації господарського порядку. Будучи складовою економічного порядку, вони персоніфікують економічні відносини й спрямовують їх на досягнення цілей, реалізацію потреб та інтересів. Специфіка функціонування суспільних інститутів значною мірою визначається системою неформальних чинників, які пояснюють специфіку інституціональної структури конкретного суспільства (організації тощо). З боку зовнішнього середовища можуть здійснюватися різного роду впливи на ефективність функціонування господарських систем. Ці зміни примушують суспільство постійно вести пошук нових дієвих суспільних інститутів.

Інституціональне середовище виступає внутрішнім складовим елементом господарського порядку й одночасно може забезпечувати або послаблювати його функціонування. Ефективне функціонування інститутів на мікро- і макрорівнях досягається за допомогою узгодження цілей діяльності інституційних суб'єктів різних рівнів на основі обміну інформацією, оптимізації її обсягу і спрямованості сигналів. У разі незбалансованості інформаційних векторів відбувається порушення в роботі інститутів. Даний процес супроводжується деформаціями у функціонуючій економічній системі.

Інституціональна структура спрямовує розвиток економічних процесів і значною мірою визначає ефективність його регулювання. Як пояснює

С.М.Качан, «..економічний порядок у ринковій економіці можна уявити як систему регулюючих впливів, у якій сфера державної економічної організації господарського життя є своєрідним каркасом, економічний механізм має вигляд векторних сил, своєрідного «силового поля», а ринок обмежений, організований інституціональними рамками, є концентрованою дією всіх економічних сил» [4, с.89]. Автор цілком справедливо визначає структуру господарського порядку як такого, що складається з двох елементів: 1) об'єктивного – ринкових механізмів регулювання економічних процесів і 2) суб'єктивного – державних органів управління економікою, державної економічної інституціональної організації й економічної політики, які разом складають «державний механізм». Суб'єктивний регулятор він розподіляє на дві складові: державний механізм (зовнішній регулятор) та інституціональну організацію (внутрішній регулятор). Такий підхід дозволяє побачити головні структурні елементи господарського порядку і вимагає уточнення його внутрішньої інституціональної структури, яка, на наш погляд, повинна враховувати: 1) суб'єктно-інституціональну структуру господарського порядку; 2) систему інтересів усіх учасників організаційно-економічних відносин; 3) структуру об'єктів, щодо яких виникають інтереси; 4) неформальні чинники та їх місце в регулюванні економічних процесів; 5) можливі зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, які спонукають до заміни/удосконалення самих інститутів; 6) перелік функцій цих інститутів.

Структурування інститутів передбачає вивчення їх функцій. У їх визначенні існують різні підходи. Наприклад, С.С.Новікова виділяє такі функції суспільних інститутів: регулятивна функція – це вироблені соціальним інститутом шаблони поведінки і норми контролю; функція закріплення і відтворення суспільних відносин як система правил і норм поведінки, що закріплюють, стандартизують поведінку кожного члена інституту; інтеграційна функція – взаємозалежності і взаємної відповідальності членів соціальних груп; трансляційна функція – передача соціального досвіду за рахунок розширення соціальних меж інституту; комунікативна функція – розповсюдження виробленої в інституті інформації як усередині інституту з метою управління і контролю за дотриманням норм, так і передача її при взаємодії з іншими інститутами [5].

Інститути виникають тому, що у суспільстві існує попит на них. Так, у трансформаційний період формується інститут власності, а також (зважаючи на правову недосконалість цього інституту) низка неформальних інститутів як альтернативна система захисту власності: наявність власних охоронців і адвокатів; корупція серед політиків або пряма участь в політиці через псевдомократичну систему виборів (вирішення питань регулювання); корупція серед суддів і чиновників (розв'язання питань виконання і вирішення суперечок). В умовах неповного захисту власності можливе виникнення проблем, пов'язаних з високим рівнем нерівності, слабким захистом прав власності, спотворенням політичної системи і виникненням загроз економічній

безпеці. Тому формування гнучкої і ефективної системи суспільних інститутів, спроможних адекватно й оперативно реагувати на зміни безпекової ситуації передбачає низку заходів: попередження і протидію корупції на основі розмежування суспільних, державних, корпоративних і приватних інтересів; оптимізацію системи органів виконавчої влади, реформування державної служби та її складових.

У кожному інституті має міститися інформація стосовно того, які суб'єкти безпеки беруть участь у її забезпеченні, їхній статус та право на ресурси, визначення відповідального суб'єкта – того, хто є організатором взаємодії різних суб'єктів, від якої залежить стан економічної безпеки.

Результати наукових досліджень свідчать про низьку ефективність інституціонального середовища в Україні. Як підкреслює М.Флейчук, «... стимулюючою функцією нова інституційна система не володіє. Інституціональні зміни не були спрямовані на те, щоб українська економіка набула внутрішнього стимулу до саморозвитку. Українські реформи не відродили стимул до економічного росту, тому на фоні деградації економіки з'явилися дуже багаті люди. В Україні створилось деструктивне інституціональне середовище, яке призвело до швидкого економічного спаду та соціальних катаклізмів. Важливим елементом є поява формальних інститутів, які закріпили соціальну нерівність. Корупція стає елементом не лише неформальної, але й формальної інституціональної системи України» [6, с. 89].

До основних інституціональних чинників, які спричиняють неефективність бізнесової діяльності, відносяться: податкова політика, адміністративні бар'єри, обмеженість внутрішнього попиту і наявність кризи збуту на внутрішньому ринку, недостатня державна підтримка, низька інвестиційна активність, тіньова економіка, неефективна приватизація [2, с.181-220].

Недоліки процесу приватизації в Україні органічно пов'язані з недоліками функціонування системи державного управління, поширеною у її середовищі корупцією. У процесі здійснення тіньових операцій корупція є не просто додатковим податком бюрократії на підприємництво, а формою селекції приватного капіталу. Той тип взаємодії бюрократії і приватного капіталу, що склався в Україні, визначив і форми зростання приватного капіталу, а саме – шляхом консолідації навколо регіональних центрів влади: так утворилися тісно пов'язані з владними (політичними) структурами промислово-фінансові групи, що отримали назву олігархічних груп, регіональних кланів [1, с. 4].

Важливим залишається завдання створення нейтральних і неупереджених інститутів. Виникає проблема довіри громадян тим інститутам, які вони делегують президентові, прем'єр-міністру та Верховній Раді України. Значні ускладнення виникають у процесі формування інститутів влади. У такому разі довіра не можлива без контролю. Проблема виникає тому, що порушується зв'язок між покладанням конкретної відповідальності на керівника і

виконанням ним службових обов'язків. Тут мають місце формальні стосунки. Зокрема, ступінь безвідповідальності і зловживання владою безпосередньо пов'язаний із терміном призначення керівника на посаду.

Суб'єктно-інституційне забезпечення економічної безпеки держави в Україні детермінується низкою обставин, які свідчать про недосконалість інституціональної системи трансформаційного суспільства та вимагають додаткових досліджень. До них, зокрема, відносяться такі чинники:

1. Суб'єкти забезпечення економічної безпеки – це економічні, політичні, громадські агенти, які водночас виступають суб'єктами ринкових відносин і реалізують власні потреби та інтереси.

2. Економічна безпека на рівні держави не завжди виступає гарантом економічної безпеки економічних суб'єктів. Саме суперечність між безпекою двох рівнів – безпекою макrorівня і безпекою мікрорівня – якраз і є головною проблемою економічної безпеки України на сучасному етапі.

3. Загрози економічній безпеці України значною мірою пояснюються недосконалістю формальних інституціональних норм, господарського законодавства та їх використання у взаємовідносинах між різними суб'єктами.

4. Існує суперечність у забезпеченні інтересів економічної безпеки держави щодо економічної безпеки та інтересів приватних економічних суб'єктів до посилення їх власної економічної безпеки.

5. Недосконалість законодавства щодо правових норм власності та процесів приватизації, за яких переважали кількісні орієнтири, відбувалося погіршення якості життя населення, зростання невизначеності соціального статусу багатьох верств населення, не сприяли координації інтересів суб'єктів господарювання різних рівнів і збільшенню стійкості економічної системи.

6. Нерозвиненість інституційної системи реалізації державної влади, непрозорість економічної політики досить часто робили більш вигідними відносини з тіньовим сектором та корумпованими чиновниками.

7. У розробці заходів стратегії подальшого розвитку необхідна кореляція рівнів економічної безпеки держави суб'єктів економічної діяльності та громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Барановський О. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні / О. Барановський, В. Сіденко // Дзеркало тижня. – 2004. – №18, 15.04.04. – С. 4.

2. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми і пріоритети зміцнення : [монографія] / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.

3. Економічна безпека України: проблеми та перспективи. Матеріали «круглого столу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/journal/ekon.htm>. – Назва з екрана.

4. Качан С.М. Экономический порядок и развитие институциональной структуры постсоветской экономики / С.М. Качан. – Научные труды ДОННТУ. Серия: экономическая. Выпуск 38-1. – С.87-93.

5. Новикова С. С. Социология: история, основы институционализации в России. – [Електронний ресурс] / С.С. Новикова. – Режим доступу: <http://sus.org.ua/index.php?productID=4557>. – Название с экрана.

6. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М.І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.